

Scharle Ágota:

A szociális ellátások szerepe a kirekesztés megelőzésében és enyhítésében – az elmúlt húsz év tanulságai

Ez a rövid írás a Hajléktalanokért Közalapítvány felkérésére készült, az éves konferenciájukon¹ 2009. szeptember 24-én elhangzott előadás szerkesztett és bővített változata. Az első rész néhány egyszerű mutató segítségével áttekinti az szociálpolitika eredményességét az elmúlt húsz évben, majd felvázolja a szociálpolitikai eszköztár legfőbb változásait. A második rész két irányból – a lehetőségek és a feladat nagysága szempontjából – értékeli az elért teljesítményt és néhány lehetséges, de nem bizonyított magyarázatot is kínál a magyar szociálpolitika az elmúlt húsz évben elért – egyes területeken jelentős, másutt inkább szerény – teljesítményére. Végül, a harmadik rész ennek alapján néhány következtetést is megkockáztat.

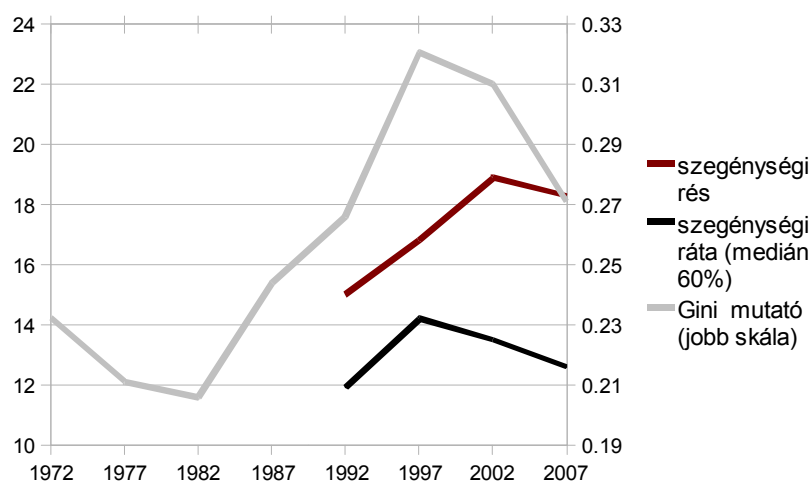
1. A magyar szociálpolitika eredményessége az elmúlt húsz évben

A kirekesztést jobb megelőzni: az esélyeket kiegyenlítő oktatással, a befogadó és gyorsan alkalmazkodó munkaerőpiacot támogató foglalkoztatáspolitikával. A megelőzés nem csak az érintettek, de az állam szempontjából is jobb megoldás, mivel többnyire olcsóbb és eredményesebb, mint egy már kialakult krízis utólagos megoldása. A szociálpolitika ezeknek az utólagos megoldásoknak a terepe. Erős leegyszerűsítéssel két nagy feladata van: egyfelől a *kármentés*, a gyorssegély a bajba jutottaknak, másfelől pedig a *reintegráció*, a bajba jutottak támogatása abban, hogy újra egyenrangú és önálló tagjai legyenek a társadalomnak.

1.1. Kármentés

A kármentés feladatát viszonylag jól ellátja a magyar rendszer. A szegények aránya, a szegények jövedelmének átlagos elmaradása a szegénységi küszöbtől (szegénységi rés) és az egyenlőtlenséget jelző Gini mutató is romlott ugyan a rendszerváltást követő években, de 1997 óta inkább javulást mutat.

1. ábra Szegénység és jövedelemegyenlőtlenség 1972-2007

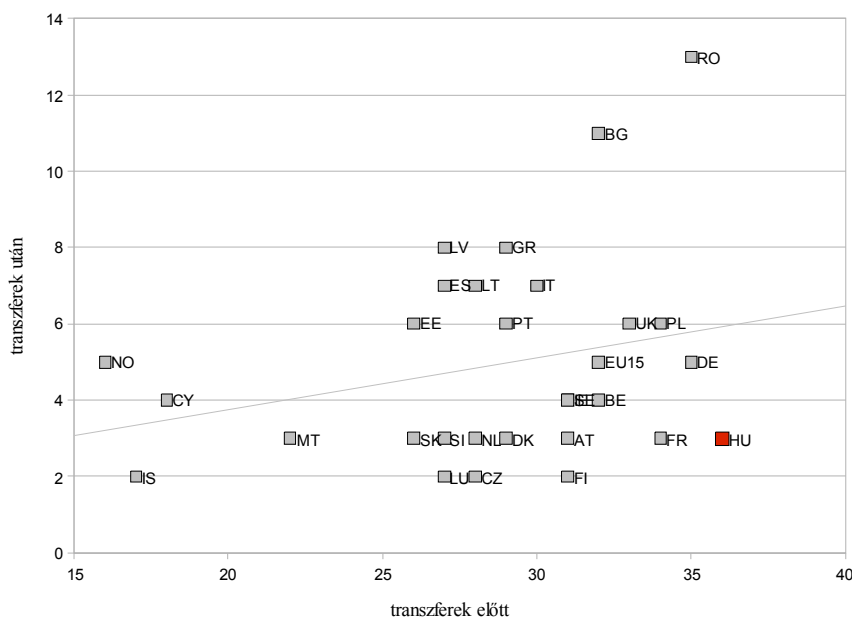
¹ A Hajléktalanellátás 2009. évi országos konferenciája, 2009. szeptember 24-25, Balatonföldvár.

Források. 1972-1987: KSH Jövedelmi felmérések, 1992-2007: Gábos és Szivós (2008): Lent és még lejjeb: jövedelmi szegénység, megj: Köz, teher, elosztás, TÁRKI, 51.o.

Megjegyzés: A fenti idősort egységesen az 1989 előtti KSH jövedelem-felvételek ismétlődése szerint osztottuk be, de a későbbi adatfelvételek nem teljesen ezt követték. Így, jobb közelítés híján az ábra 1997-re egy 1996-os, 2002 évre egy 2003-mas felmérés adatait mutatja.

A mélyszegénység mértéke (3%) Magyarországon az EU tagországok között az alacsonyabbak közé tartozik: az országok alsó harmadában helyezkedik el. Ez nem kis részben a kiterjedt jóléti ellátórendszer eredménye: a szociális támogatások és nyugdíjak nélkül nálunk lenne a legmagasabb a szegénység (36%, ld 2. ábra).

2. ábra Szegények aránya (küszöb: medián 40%-a) a transzferek előtt és után, 2007

Forrás: Eurostat on-line adatbázis

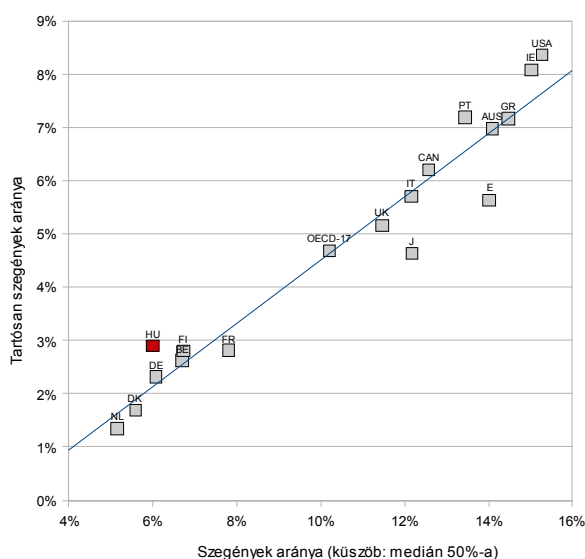
A jövedelmi szegénység és a nélkülözés más formái általában együtt járnak, de a többféle depriváció (jövedelmi szegénység, rossz állapotú lakás, gyengén felszerelt lakás, élelemre, fűtésre, rezsi nem jut elég) halmozódása csak egy viszonylag szűk csoportban, a háztartások 8%-ában fordul elő (Havasi 2008).²

1.2. Reintegráció

A reintegráció terén kevésbé pontosak és kevésbé kedvezőek a magyar mutatók. Míg a szegények arányát éves rendszerességgel számítja a KSH, arról csak szórványos információink van, hogy milyen gyorsan cserélődik a szegények köre. A szórványos adatok alapján pedig nemzetközi összehasonlításban viszonylag magas a tartós szegénység aránya. A 3. ábrán látható, hogy az ezredforduló táján azokban az országokban, ahol hozzánk hasonlóan alacsony a szegények aránya, ott a tartós szegényeké jóval alacsonyabb volt: nálunk az összes szegény fele, míg Hollandiában és Dániában csak a harmada maradt tartósan az.

² Az OECD1 skála szerint számított ekvivalens háztartási jövedelem alapján, szegénységi küszöb a medián 60 %-a.

3. ábra Szegénység és tartós szegénység összefüggése, 1999-2001

Források: 1999-2001: OECD (2008); a magyar adatok: Eurostat on-line adatbázis és Havasi (2002)

Az 1990-es évek elején és közepén 3 % körülre volt tehető a tartós szegények aránya (Spéder 2000, Havasi 2002).³ Kapitány és Molnár (2005) szerint az 1990-es évek második felében a háztartások legszegényebb tizedének nagyjából fele volt tartósan szegény.⁴ Magasabb szegénységi küszöbvel (átlag jövedelem 60 %-a) számolva, Spéder (2000) az 1992-94 közötti években 7.1%-ra becsüli a tartós szegények arányát. Az EU-SILC adatai alapján Spéderével nagyjából azonos módszer szerint számolva, Lelkes és Zólyomi (2009) szerint a 2004-2006 években mindvégig szegények aránya már valamivel alacsonyabb, 5 % körül alakult.

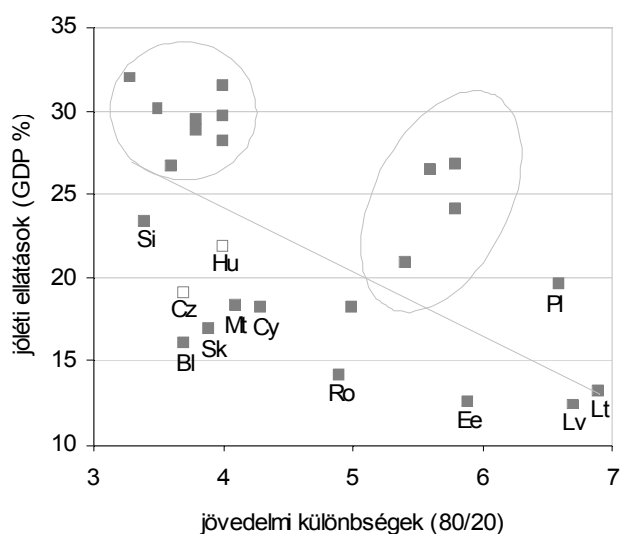
1.3. Eszköztár

A magyar jóléti rendszer viszonylag drága, abban az értelemben, hogy magas kiadási szint mellett tudja biztosítani az egyenlőtlenségek és szegénység alacsony arányát. Tény, hogy a többi kelet-európai új tagországhoz hasonlóan, az EU átlagánál valamivel kevesebbet költünk jóléti ellátásokra, és még így is valamivel alacsonyabbak a jövedelmi különbségek. A volt szocialista EU-tagállamok között azonban már kevésbé előkelő a helyezésünk: a többieknél jellemzően többet fordítunk jóléti kiadásokra (csak Szlovéniánál kevesebbet), az egyenlőtlenségek azonban nem arányosan kisebbek (4. ábra). Nálunk a leggazdagabb és legszegényebb háztartások jövedelme között négyszeres az eltérés, míg a többi visegrádi országban és Bulgáriában 3,4 és 3,9 között mozog, kivéve Lengyelországot, ahol majdnem hétszeres az eltérés (viszont a kiadások is jóval alacsonyabbak).

³ Spéder (2000): KSH HKF 1992-1994, Havasi (2002): KSH HKF 1993-95 és 1996-98 évi adatai alapján; a szegénységi küszöb az átlagjövedelem fele, tartós szegény az, akinek három egymást követő évben a küszöb alá esik a jövedelme (háztartások ekvivalens jövedelmét tekintve).

⁴ A KSH-HKF 1996 és 2001 közötti adatai alapján, Havasi (2002)-től eltérő módszerrel készült számítások.

4. ábra: Jóléti ellátások és jövedelmi különbségek az EU tagországokban, 2005

Megjegyzések:

jóléti ellátások= szociális biztonságra fordított összes kiadás a GDP százalékában;

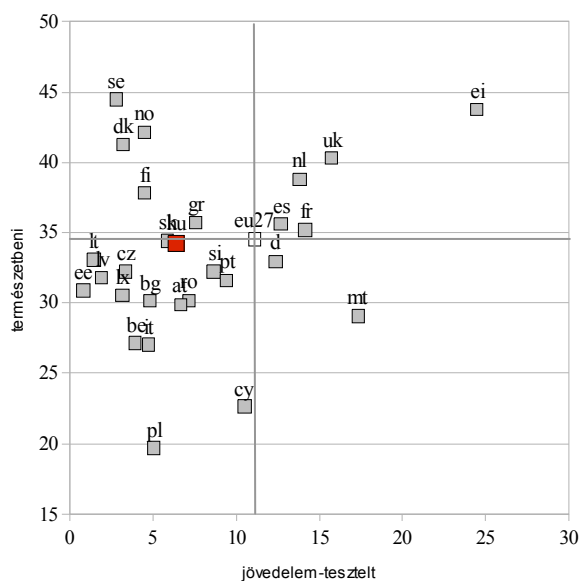
jövedelmi különbségek = háztartásokat ekvivalens (háztartás létszámának hatását kiszűrve mért) jövedelmük szerint sorba rendezve, a legszegényebb és leggazdagabb huszad összes jövedelmének hányadosa;

bal felső negyedben bekarikázva: skandináv országok, jobb felső negyedben bekarikázva: angolszász országok

Forrás: Scharle (2008) Eurostat online adatbázis alapján.

A magyar ellátórendszerben – a többi kelet-európai országhoz hasonlóan - inkább a pénzbeli ellátások dominálnak, szemben az angolszász és különösen a skandináv rendszerrel, ahol a magasabb a természetbeni juttatások aránya. A jövedelemtesztelt támogatások aránya Magyarországon az EU átlagához és különösen az angolszász országokhoz képest alacsonyabb, míg a kelet-európai országok többségénél valamivel magasabb (5. ábra).

5. ábra Jövedelemtesztelt és természetbeni támogatások aránya az összes szociális kiadásban, 2007

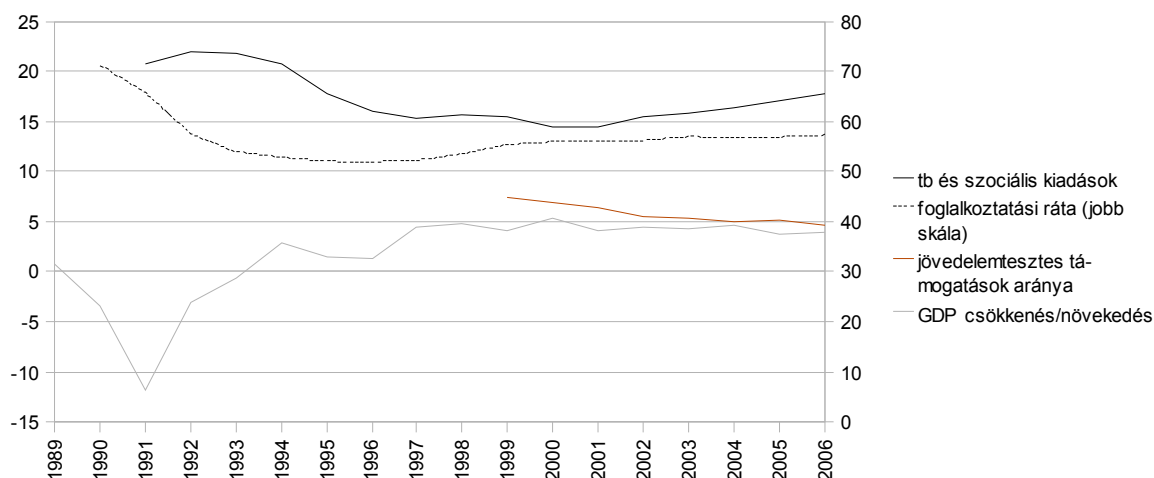

Forrás: Eurostat online adatbázis

A szociális kiadások szintje a rendszerváltás elején volt a legmagasabb (22 %), a Bokros csomagot követő 5-6 években pedig a legalacsonyabb, amikor 15-16%-ra esett vissza (6.

ábra). A jövedelemtesztes támogatások arányáról csak 1999-től van adat, ekkortól lassú csökkenő tendenciát mutat, míg a természetbeni támogatások aránya nagyjából változatlan az utóbbi években.

6. ábra Társadalombiztosítási és szociális kiadások a GDP arányában, 1991-2006

Források: Pénzügyminisztérium, KSH Esspros adatbázis (jövedelemtesztes támogatások aránya), KTI Munkaerőpiaci Tükör 2001 (foglalkoztatás 1990-91) és KSH Munkaerőfelvételek (foglalkoztatás 1992-2006).

Az egyes támogatások hozzáférhetőségét és feltételeit tekintve nagyobb változások is történtek az elmúlt húsz évben. A nyugdíjazás és a rokkantnyugdíjazás szabályai, az anyasági ellátások, a munkanélküli ellátórendszer többször és esetenként jelentősen megváltoztak, és egyes természetbeni ellátások terén is történtek átalakítások, bár ezek kevésbé voltak kitéve a politikai ciklus hullámzásának. Illusztrációként egyetlen részterület, a munkanélküli ellátások átalakulásának főbb szakaszait mutatjuk be vázlatosan (1. táblázat).

1. Táblázat Nagyobb átalakítások a munkanélküli ellátásokban

1989-92	hozzáférés bővítése minden ellátásban: munkanélküli járadék és segély, rokkantsági és korhatár alatti nyugdíj, gyermekgondozási ellátások
1991-2000	a munkanélküli járadék bőkezűsége fokozatosan csökken
1996-98	Bokros csomag megszorításai: a legtöbb szociális ellátás bőkezűsége csökken - rokkantsági nyugdíj hozzáférése szigorodik - nyugdíjkorhatár emelkedik
2000-2	munkakínálat ösztönzése: munkanélküli ellátás hozzáférése nő, bőkezűsége csökken - munkateszt szigorodik - minimálbér megduplázódik
2003	álláskeresőt ösztönző nem pénzbeli eszközök: álláskeresői megállapodás bevezetése
2006-9	munkakínálat és politika: biztosítási alapú ellátások (munkanélküli járadék, nyugdíjak) hozzáférhetősége szigorodik munkanélküli segély bőkezűsége nő munkatesztet kiterjesztik a rokkantsági nyugdíjra munkateszt szigorodik foglalkoztatási rehabilitáció helyett közfoglalkoztatás munkahelymegőrző támogatások

A munkanélküli ellátások változása elsősorban a pénzbeli támogatásokat érintette, és kevésbé a foglalkoztathatóságot vagy az álláskeresői készségeket javító szolgáltatásokat. A munkaügyi kirendeltségek működését feltáró vizsgálatok nagy hiányosságokat találtak a tartós munkanélküliek szükségleteinek megfelelő szolgáltatásokban: egyes szolgáltatások teljesen hiányoznak, másokat csak kevés kirendeltségen, vagy csak kevés ügyfél számára tudnak biztosítani (Nagy 2008, Ráczné 2007).

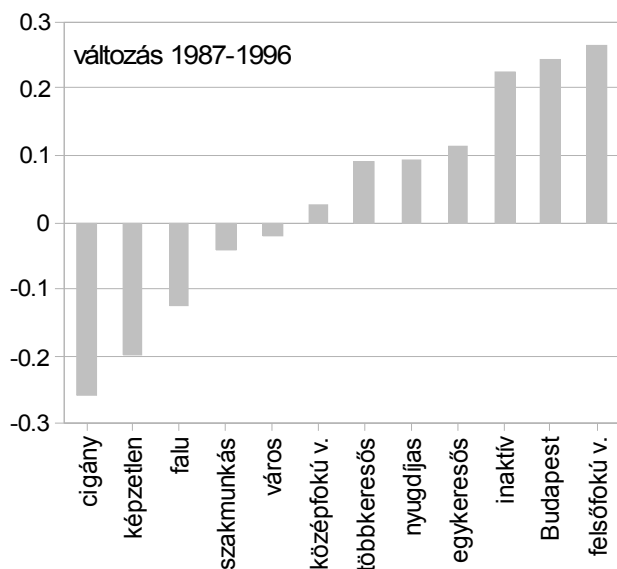
2. A szociálpolitika teljesítménye a feladathoz mérten

A szociálpolitikára nagy és nehéz feladatokat rótt a rendszerváltás. Az áttérés a piacgazdaságra nagyon gyors változásokkal járt a jövedelmi és vagyoni viszonyokban is, és mindez egy olyan társadalomban zajlott le, amelyben a segítségnyújtás hagyományos közösségi hálózatai igen gyengék, a munkanélküliekkel és mindenféle kisebbséggel szembeni előítéletek pedig erősek voltak.

A rendszerváltás előtt is volt szegénység, de a szegények aránya inkább csökkenő tendenciát mutatott, és voltak jövedelmi különbségek is de vagy csökkenek, vagy csak viszonylag lassan nőttek a második világháború utáni időszakban. Egy területen viszont akkor és most is nagyon hasonló volt a helyzet: a tartós szegénység kockázata már ekkor is a sokgyerekes vagy egyszülős (apátlan) munkás-családok és a faluról városra került képzetlen munkások körében volt a legmagasabb (Kemény 1972).

A jövedelmi egyenlőtlenségek már az 1980-as években elkezdtek növekedni, de korántsem a 1989 után tapasztalt ütemben. A rendszerváltást követő évek változásai nemcsak rendkívül gyorsak, hanem nagyon szelektívek is voltak, abban az értelemben, hogy életkor, iskolázottság és lakóhely (lényegében az emberi tőke és az új piaci viszonyok szerint mért helyi gazdasági potenciál) szerint kerültek nagyságrendekkel jobb vagy rosszabb helyzetbe a társadalom egyes csoportjai (7. ábra). 1990 és 1993 között a munkanélküliség a nulláról 12 %-ra nőtt, miközben a foglalkoztatottak száma 22 %-kal, egymillió fővel csökkent. A foglalkoztatásból elsősorban a képzetlenek, az idősebbek és a cigány népesség szorult ki.

7. ábra Háztartások relatív jövedelmi helyzetének változása 1987-1996, háztartásfő státusza szerint

Forrás: Saját számítás Tóth I. (2008) alapján

A szakpolitika erre a helyzetre adott válaszairól nem készült még mindenre kiterjedő értékelés. Ezért inkább csak sejtjük, mint tudjuk, hogy ezeket a válaszokat elsősorban három

tényező határozta meg: a múltból hozott intézményi adottságok, a politikai ideológiák és értékválasztások, és végül a kormányzati hatékonyság.⁵

A szocialista rendszerben a társadalmi integráció fő eszköze a foglalkoztatás, felelőse pedig az állami vállalat, illetve a rendőrség voltak. Az intézményrendszer erősen centralizáltan működött, a rendszer azonos szintjén de nem teljesen azonos funkciót ellátó szakemberek és hatóságok közötti horizontális kapcsolódások és így az együttműködés is gyenge volt. A civil szektor pedig inkább megtúrt, mint támogatott – ebből következően kicsi és gyenge – maradt.

A rendszerváltás után a munkapiac koordinációját a piac vette át, ami óhatatlanul a bérkülönbségek és a munkanélküliség gyors növekedéséhez vezetett. A munkapiaci (re)integráció feladatát pedig az állam vette át, ebbéli szerepét azonban nagyon szűken értelmezte: a munkaügyi- és szociális ellátórendszer – a munkaerő iránti kereslet gyors csökkenését látva – elsősorban a megélhetés biztosítására, a feszültségek enyhítésére törekedett. Az ellátásokban máig a pénzbeli támogatás, a járadékok és segélyek adminisztrációja dominál. Ennek vélhetően nem csak az az oka, hogy a munkaügyi vezetés a rövidtávú keresletcsökkenést tartósnak vélte, illetve megoldását a gazdaságpolitikától várta. Az is hozzájárulhatott, hogy a munkapiac kereslethiánnyal és gyors szerkezeti átalakulással jellemzett állapota olyannyira új és jórészt ismeretlen volt, hogy a meglévő munkaügyi és szociális intézményekben nem is lehetett elegendő felhalmozott tapasztalat az ilyen helyzetben hatékony, személyre szabott szolgáltatásokról. Végül, a szociálpolitika hatékony reagálását nehezítette az a körülmény is, hogy az állami funkciók gyors és erőteljes decentralizációjával sok olyan feladat került a települési önkormányzatokhoz, amelyek ellátásához helyi szinten nem volt megfelelő kapacitás.

A politikai porondon legalább három olyan kérdéskört látunk, amelyek miatt a politikai hozamkilátások gyakran háttérbe szorítják a szociálpolitika eredményességét, a kirekesztés enyhítését. Az egyik kérdéskör a jóléti ellátások célzása: az eddigi konzervatív kormányokat például jobban foglalkoztatta a rájuk szavazó középosztály megerősítése, mint a mélyszegénység enyhítése (Lakner 2005). A másik kérdéskör a hatalomgyakorlás kultúrája és a legitimációs mechanizmusok. Az angolszász vagy skandináv demokráciákhoz képest nálunk viszonylag erős a központi kontroll igénye és gyengék a nyilvánosságot, az érintett feleket nyilvános egyeztetésekbe bevonó, partnerséget biztosító intézmények és fórumok. A kormányzati felhatalmazást pedig inkább a szavazatszerzés rövid távú technikáival, mint felelős kormányzással és a közjó előremozdításával igyekeznek megszerezni és megtartani a pártok. A harmadik kérdéskör az a rendszerváltás után kialakult politikai kultúra, amely ma inkább politikai csatatérre, mint a szakmai párbeszédre is lehetőséget biztosító fórummá teszi a politikai küzdőteret.

Végül, az alacsony kormányzati hatékonyság – az állami feladatok más területeihez hasonlóan – a szociálpolitikában is gátolhatja az eredményességet. A hatékony és hatásos működés egyik legerősebb gátja a kapcsolódó kormányzati területek gyenge együttműködése: a foglalkoztatás- lakás- és adópolitika, a vidékfejlesztés, a jogalkotás és az igazságszolgáltatás céljai és működése sincsenek összehangolva. A legtöbb területen hiányzik a következetes, hosszú távú stratégia, vagy ha készült, a következő kormány újat csinál, vagy ha mégsem, a megvalósítás részletes intézkedési terve hiányzik. A döntés-

---

⁵ Az alacsony kormányzati hatékonyságot tekinthetnénk a múlt örökségének is. Érvelhetünk azonban úgy is, hogy ez önálló probléma, hiszen nem volt szükségszerű, hogy a rendszerváltáskor nem történt meg, sőt, el sem kezdődött a közigazgatás modernizációja. A rendszerváltás előtti intézményrendszer rövid összefoglalását lásd például Nyilas (1997). A politikai ideológiák hatásáról lásd például Lakner (2005), a közgazdaságinak helyenként ellentmondó politikai megfontolásokról lásd Vanhuysse (2006), a kormányzati hatékonyságról lásd Hajnal (2008), OECD (2007), a jóléti ellátások területén pedig Tausz (2007).

előkészítésért és végrehajtásért felelős intézmények esetében is gyenge az érdekeltség a jó működésre: nincs, vagy csak a számviteli-, jogi szabályszerűséget vizsgálja az ellenőrzés, nincs elég autonómia, alig van a jó működéshez kapcsolódó pénzügyi ösztönző. Az ellátórendszer finanszírozása intézményi vagy input alapon történik, a minőséget, eredményességet nem ösztönzi. Nincs rendszeres eredménymérés, nem készülnek hatásvizsgálatok. Van ugyan rendszeres adatgyűjtés az intézkedésekről, de az elsődleges célja a hatósági feladatok dokumentálása, és nem az értékelés megalapozása, így csak olyan nyers mutatók készítésére alkalmas, ami csak a legnagyobb működési hibákat teszi láthatóvá. Van értékelés, de nem rendszeres, nem szisztematikus, nem konkrét, és nem kap kellő nyilvánosságot. Maguk a kitűzött célok is ritkán elég konkrétak ahhoz, hogy az értékelés pontos lehessen. Van visszacsatolás is, de gyakran lassú, így már nagyra nőtt problémákra kell reagálni. Az egyetlen biztosan működő jelző a kiadások meglódulása: a nem anyagi természetű, vagy nem azonnal látható hatásokra alig reagál a rendszer.⁶ A döntések szokásos időhorizontja rövid, illetve a tűzoltás köti le az apparátust, hosszabb távú gondolkodásra, előkészületekre nincs ideje. És végül, a szakpolitikai döntések kidolgozásába többnyire csak formálisan vonják be az érintett szereplőket.

---

⁶ Például a munkanélküli szülők gyerekeinek iskolai kudarcai, vagy a feketemunkások kétséges nyugdíjkiállításai kevés figyelmet kapnak, pedig néhány év múlva már sokba fognak kerülni.

3. Tanulságok és ajánlások

A fenti rövid áttekintés távolról sem teljes, de mégis megkockáztatjuk, hogy két fontosnak gondolt tanulságot levonjunk belőle. Az egyik, hogy hiába kap nagy figyelmet a szakpolitikai vitákban, a pénzbeli ellátások növelése önmagában biztosan nem elegendő a kirekesztés enyhítéséhez. A kilátástalanság, a tartós szegénység enyhítéséhez mindenekelőtt a személyre szabott segítség, a reintegrációt segítő szolgáltatások fejlesztésére és bővítésére van szükség – akár a pénzbeli ellátások terhére is.

A másik tanulság, hogy a megoldás kulcsa nem annyira az eszközökben, hanem az intézményekben, a működtetés mikéntjében van. Nem az hozhatna látványos javulást a szakpolitika teljesítményében, ha így, vagy úgy változna a rászorultsági alapon adott és az univerzális támogatások aránya, ha nőne a családi adókedvezmény és csökkenne a családi pótlék, vagy ha kevesebb vagy több lenne a közmunka. A meglévő támogatási rendszer biztosan nem tökéletes, de ebben is látványos eredményeket lehetne elérni a minőséget, az eredményességet ösztönző és kikényszerítő mechanizmusok bevezetésével. Ehhez a hatósági és szolgáltatói jogkörök és felelősségek harmonizálására, az egymásra utalt szolgáltatások közti együttműködés megteremtésére és ösztönzésére, világos stratégiára, célokra, rendszeres eredmény-mérésre, egy konzisztens és minőségre ösztönző finanszírozási rendszer felépítésére, a könyvvitel mellett az eredményességre, a minőségre is kiterjedő ellenőrzésre és a teljes működés átláthatóságára van szükség. A mélyszegénység enyhítésében például sokkal többet lehetne elérni a segélyezés eljárási szabályainak egységesítésével és betartásuk ellenőrzésével, vagy a jegyzők és a családsegítők közötti együttműködés javításával, mint a jogosultsági küszöb 5, vagy 10 százalékos emelésével.

Ezek nagy feladatok, és jónéhány éves, kitartó aprómunkát igényelnek – nem véletlen, hogy ezidáig egyetlen kormány sem fogott hozzá az elvégzésükhöz. Ez azonban nem jelenti azt, hogy ne lehetne kis lépésekben elindulni egy eredményesebb szociálpolitikai rendszer irányába. Négy olyan lépést is látunk, amit akár holnap meg lehetne tenni. Az egyik a civil szektorral való együttműködés átalakítása. Egyrészt a mainál sokkal bátrabban, nagyobb mértékben támaszkodhatna az állam a civilekre, a non-profit szolgáltatókra, amelyek gyakran sokkal rugalmasabban és eredményesebben tudják biztosítani a személyes figyelmet, törődést igénylő szociális szolgáltatásokat. Másrészt, óriási javulást hozhatna a non-profit szolgáltatók eredményességében, ha az állam áttérne az eddig jellemző pályázatok helyett egy stabilabb és kiszámíthatóbb, a szolgáltatásokkal és azok minőségével arányos finanszírozásra. Egy másik lépés lehet az eredmények rendszeres mérése és az ezekből adódó tanulságok levonása, a szükséges korrekciók elvégzése. Ez nem feltétlenül csak állami feladat: arra is van példa, hogy egy non-profit szervezet felméri saját szolgáltatásának hatását – és az eredményeket a működés javításához és a támogatók meggyőzéséhez is felhasználja.⁷ Egy harmadik lehetséges lépés a szakmai autonómia növelése, a szakmai együttműködés erősítése: ehhez sem kell megvárni a kormányzati kezdeményezést. Végül, egy negyedik lépés lehetne az államtól való pénzügyi függés csökkentése a lakossági és vállalati támogatások arányának növelésével.⁸

⁷ Az egyik jó példa a Salva Vita SROI felmérése (lásd salvavita.hu/UserFiles/File/SROI_leporello_vegleges.pdf).

⁸ Erre is vannak példák: lásd a Máltai Szeretetszolgálat együttműködése a SPAR áruházláncsal, vagy a legszegényebb 100 projekt (www.100legszegeyebb.hu/).

Források és hivatkozások:

- Andorka R. - Ferge Zs. - Tóth I. Gy. (1997): Valóban Magyarországon a legkisebbek az egyenlőtlenségek? *Közgazdasági Szemle* 44. 1997. 2. (89-112.)
- Ferge Zs. (2007): Mi történik a szegénységgel? Csalóka posztmodernitás. *Esély* 2007/4.
- Firle R. és Szabó P. A. (2006): A rendszeres szociális segély célzottsága és munkakínálati hatása, *Közpénzügyi füzetek* 18.
http://tatk.elte.hu/index.php?option=com_docman&task=doc_download&gid=730
- Flemming, J. és Micklewright, J. (1999): Income distribution, economic systems and transition, *Innocenti Occasional Papers No.70*.
- Gábos A. és Szivós P. (2008): Lent és még lejjeb: jövedelmi szegénység, megj: Köz, teher, elosztás, **TÁRKI**
- Redmond, G. (2005) Incomes, Incentives and the Growth of Means-Testing in Hungary, *Fiscal Studies* (20)1: 77-99.o.
- Hajnal Gy. (2008): A magyarországi közpolitika kudarcaihoz, **KSZK Budapest 2008**
- Havasi É. (2002): Szegénység és kirekesztettség a mai Magyarországon, *Szociológiai Szemle* 2002/4.
- Havasi É. (2005): A transzferjövödelmek szerepe a szegénység csökkentésében. *Esély*, 2005(4) 66-86. o.
- Kapitány Zs. és Molnár Gy. (2005): A magyar háztartások jövedelmi és fogyasztási mobilitása az ezredfordulón, megj: *Háztartások a tudás- és munkapiacon, MTA-KTI*
- Kemény I. (1972): Az alacsony jövedelmű népesség életkörülményei Magyarországon, kézirat
- Kemény I. (2003): Válság után: Szegények, munkanélküliek, cigányok, versenyképtelenek. *Esély*, 2003/2. 66-74.
- Lakner Z. (2005): A megszakítotttság folyamatossága. Változó prioritások a rendszerváltás utáni magyar szociálpolitikában, **SzMM**
- Lelkes O. és Zólyomi E. (2009) Levels and trends of income poverty in the EU, megj: Ward, T. (2009)(szerk.): *Annual Report of the Network on Social Inclusion and Income Distribution*.
- Nagy Gy. (szerk.) (2008): *Önkormányzati szociális segélyezés*, megjelent: Nagy Gy. (szerk.): *Jóléti ellátások, szakképzés és munkakínálat, MTA-KTI, Budapest*
- OECD (2007): Regulatory management capacities of member states of the European Union that joined the union on 1 May 2004. *SIGMA Paper*, No. 42.
- OECD (2008): *Growing unequal?*
- Ráczné Lehóczky Zs. (2007) A rendszeres szociális segélyben részesülők együttműködési kötelezettségének teljesülése, *ÁFSZ vizsgálat zárótanulmánya*
- Scharle Á. (2008): A jóléti rendszer: Mennyit, mire, és hogyan költsünk? **Demos 2008**
- Spéder Zs. (2002): A szegénység változó arcai, **Századvég Budapest 2002**
- Szivós P. és Tóth I.Gy. (1998): A jóléti támogatások és a szegénység Magyarországon, 1992-1997, **TÁRKI Társadalompolitikai Tanulmányok** 5.
- Tausz K. (2007): Hungary. Trends, recent developments. Feeding in and feeding out: a study of national politics, Peer review and assessment in social inclusion, **European Commission**.
- Tóth I. Gy. (2005): Jövedelemeloszlás. A gazdasági rendszerváltástól az uniós csatlakozásig, **Századvég, 2005**.
- Tóth I. Gy. (2008): Ki nyert ma? A jövedelemeloszlás változásai 2005-2007 között, **TÁRKI**